

A Comparative Study of the Tabaqat Narratives of Renowned Critics of the Abbasid Era

Seyyede Maryam. Mousavi¹, Marzieh. Gholitabar^{2*}, Seyyed Ata-allah. Eftekhari²

¹ PhD Student, Department of Arabic Language and Literature, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

² Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: searchtehran@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Mousavi, S. M., Gholitabar, M., & Eftekhari, S. A. (2025). A Comparative Study of the Tabaqat Narratives of Renowned Critics of the Abbasid Era. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(3), 1-18.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Tabaqat narrative is a form of historical compilation and one of the methods of Islamic historiography and geography, considered among the oldest approaches employed by Muslim historians. Analyzing Tabaqat texts across various fields enables researchers to gain insights into the state of science and civilization in the Islamic world at different times and to identify its upward or downward trends. Given the prominence and flourishing of literary criticism during the Abbasid era, the art of Tabaqat narrative witnessed substantial expansion. Prominent Arab narrators and critics engaged in this domain, producing significant works. Accordingly, this study aims to conduct a comparative examination of the Tabaqat narratives of renowned critics of the Abbasid era, focusing on the comparative perspectives of three prominent critics: Ibn Salam, Ibn Qutaybah, and Ibn al-Mu'tazz. In this comparative endeavor, the researcher examines and analyzes the works of these three renowned literary critics of the Abbasid period, including Tabaqat Fuhul al-Shu'ara by Ibn Salam, Tabaqat al-Shu'ara or Al-Shi'r wa al-Shu'ara by Ibn Qutaybah, and Tabaqat Shu'ara al-Muhdathin by the distinguished Ibn al-Mu'tazz. To achieve this objective, the researcher adopts a descriptive-analytical methodology, utilizing data collected through library studies, articles, and dissertations. The findings of this comparative study reveal shared keywords in Tabaqat narratives from the perspectives of Ibn Salam, Ibn Qutaybah, and Ibn al-Mu'tazz, including attention to the poet's innate talent (natural poetic ability), emphasis on aesthetic principles, overlooking certain prominent poets, focus on innovation in themes and new styles, and attention to lengthy poetic meters. Differentiating keywords in their Tabaqat narratives include criteria for selecting poets, methods of grouping poets, focus on poetic purposes, attention to the composition of poems in various meters, emphasis on artistic imagery in selecting poets, and focus on anecdotes and peculiarities in poetry.

Keywords: Comparative study, Tabaqat narrative, Ibn Salam, Ibn Qutaybah, Ibn al-Mu'tazz

EXTENDED ABSTRACT

Tabaqat narratives represent a cornerstone of Islamic historiography and literary criticism, offering scholars a lens to examine the intellectual and cultural heritage of the Islamic Golden Age. This study provides a comparative analysis of the Tabaqat narratives by three renowned critics of the Abbasid era: Ibn Salam, Ibn Qutaybah, and Ibn al-Mu‘tazz. By focusing on their seminal works, namely *Tabaqat Fuhul al-Shu‘ara* by Ibn Salam, *Al-Shi‘r wa al-Shu‘ara* by Ibn Qutaybah, and *Tabaqat Shu‘ara al-Muhdathin* by Ibn al-Mu‘tazz, the research identifies shared and differentiating features in their approaches to categorizing poets and evaluating poetry. Using a descriptive-analytical methodology supported by library resources, articles, and dissertations, the study elucidates how these critics shaped and were influenced by the literary milieu of the Abbasid era.

The origins of Tabaqat historiography can be traced to the need for systematic categorization in Islamic sciences, beginning with the authentication of prophetic traditions (*hadith*). Over time, this methodology permeated other disciplines, including literature, where it evolved to classify poets based on various criteria. The Abbasid era, marked by a flourishing of cultural and intellectual activity, witnessed a significant expansion in the scope and sophistication of Tabaqat narratives. Ibn Salam, Ibn Qutaybah, and Ibn al-Mu‘tazz each made substantial contributions to this tradition, with their works reflecting both the shared cultural norms of their time and their individual critical philosophies (Safari Foroushani, 2009).

Ibn Salam’s *Tabaqat Fuhul al-Shu‘ara* is considered a pioneering work in Arabic literary criticism. He categorized poets based on their linguistic and artistic prowess, emphasizing attributes such as natural poetic talent, moral character, and innovation in themes and styles. Ibn Salam introduced a nuanced classification system, distinguishing between poets of the pre-Islamic, early Islamic, and transitional eras. His analysis of *qasidas* (odes) underscores the importance of poetic form and content, with an emphasis on aesthetic principles and the role of creativity in elevating a poet’s stature (Ibn Salam, 1974). By grounding his critique in historical and social contexts, Ibn Salam provided a framework that highlighted the interconnectedness of poetic excellence and societal values.

Ibn Qutaybah’s *Al-Shi‘r wa al-Shu‘ara* diverges from Ibn Salam’s approach by focusing more on the poets’ biographies and the cultural milieu in which they operated. A defining feature of Ibn Qutaybah’s work is his attention to the didactic and moral functions of poetry. He categorized poets based on their contributions to specific genres and their ability to reflect societal norms and values. Unlike Ibn Salam, who prioritized the intrinsic qualities of poetry, Ibn Qutaybah emphasized the poet’s intent and the practical applications of their works. This distinction underscores a broader methodological difference, with Ibn Qutaybah’s narrative prioritizing the functional over the aesthetic aspects of poetry (Ibn Qutayba, 2000).

Ibn al-Mu‘tazz’s *Tabaqat Shu‘ara al-Muhdathin* represents a departure from the traditional Tabaqat model by focusing exclusively on the modernist poets of the Abbasid era. His work celebrates innovation and artistic experimentation, reflecting the broader cultural shifts of his time. Ibn al-Mu‘tazz’s selection criteria include originality in imagery, thematic diversity, and the use of complex poetic meters. Unlike Ibn Salam and Ibn Qutaybah, Ibn al-Mu‘tazz prioritizes novelty and individuality, often favoring lesser-known poets whose works deviated from established norms. His emphasis on anecdotes and peculiarities in poetry further distinguishes his approach, revealing a preference for the extraordinary over the conventional (Ibn Mu‘tazz, 1956).

The comparative analysis of these three critics reveals several shared themes, including an emphasis on the innate talent of poets, the role of aesthetics in evaluating poetry, and the marginalization of certain prominent poets. All three critics highlight the importance of innovation and the adoption of new styles, reflecting the dynamic literary environment of the Abbasid era. However, significant differences emerge in their classification criteria, with Ibn Salam focusing on historical and moral dimensions, Ibn Qutaybah emphasizing functional and didactic aspects, and Ibn al-Mu'tazz celebrating artistic and thematic experimentation. These divergences underscore the plurality of critical perspectives within the Abbasid intellectual tradition.

The findings of this study contribute to a deeper understanding of the evolution of literary criticism in the Islamic world. By examining the shared and unique features of the *Tabaqat* narratives, the research highlights the interplay between tradition and innovation in shaping literary discourse. It also underscores the importance of contextualizing literary criticism within its broader historical and cultural framework. Future research could extend this analysis to include other *Tabaqat* works, providing a more comprehensive picture of this rich intellectual tradition. As the study demonstrates, the *Tabaqat* narratives of Ibn Salam, Ibn Qutaybah, and Ibn al-Mu'tazz not only reflect the literary priorities of their time but also offer enduring insights into the nature of creativity and cultural production in the Islamic world.

بررسی تطبیقی طبقات نگاری نقادان شهیر عصر عباسی

سیده مریم موسوی^۱، مرضیه قلی تبار^۲، سید عطا اله افتخاری^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات عرب، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات عرب، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: searchtehran@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

موسوی، سیده مریم، قلی تبار، مرضیه، و افتخاری، سید عطا اله. (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی طبقات نگاری نقادان شهیر عصر عباسی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۳)، ۱-۱۸.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

طبقات نگاری گونه‌ای تألیف تاریخی و از شیوه‌های تاریخ‌نگاری و جغرافی نگاری اسلامی بوده و از کهن‌ترین شیوه‌های مورخان مسلمان بشمار می‌رود. واکاوی کتب طبقات نگاری در زمینه‌های مختلف این امکان را می‌دهد که پژوهشگران بتوانند از وضعیت علم و تمدن جهان اسلام در زمان‌های مختلف آگاهی یافته و سیر صعودی یا نزولی آن را دریابند. در این میان نظر به اهمیت و اوج گیری نقد ادبی در دوره عباسی، بالتبع فن طبقات نگاری گسترش وسیعی پیدا کرد و راویان و منتقدان معروف عربی به این حوزه پرداخته و آثار درخور توجهی ارائه نمودند. از اینرو محقق در تحقیق پیشرو به دنبال بررسی تطبیقی طبقات نگاری نقادان شهیر عصر عباسی (بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های ۳ نقاد معروف: ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر) می‌باشد. به گونه‌ای که در مسیر چنین تطبیقی، کتب ۳ نقاد شهیر ادبی دوره عباسی شامل: طبقات فحول الشعراء اثر ابن سلام، طبقات الشعراء یا «الشعر و الشعراء» اثر ابن قتیبه و طبقات شعراء المحدثین، تألیف ارزنده ابن معتر مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته‌اند. برای تحقق چنین هدفی، محقق در پژوهش حاضر از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بهره گرفته و داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، مقالات، پایان‌نامه‌ها گردآوری و تجزیه و تحلیل شده‌اند. یافته‌های حاصل از تطبیقات صورت گرفته نشان می‌دهد کلید واژه‌های اشتراکی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر شامل مواردی چون: توجه به طبع وافر شاعر (مطبوع بودن شاعر)، تأکید بر اصول زیباشناختی، نادیده گرفتن برخی شعرای برجسته، توجه به نوآوری در موضوع و سبک‌های جدید و توجه به اوزان بلند شعری است و کلید واژه‌های افتراقی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر نیز شامل مواردی چون: معیار گزینش شاعران، چگونگی گروه بندی شعراء، توجه به اغراض شاعران، توجه به سرایش اشعار در بحرهای مختلف، توجه به تصاویر هنری در انتخاب شعرا و توجه به نوادر و طریقه‌ها در شعر است.

کلیدواژگان: بررسی تطبیقی، طبقات نگاری، ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر.

مقدمه

طبقات نگاری به عنوان گونه‌ای تألیف تاریخی و از شیوه‌های تاریخ‌نگاری و جغرافی نگاری اسلامی و از کهن‌ترین شیوه‌های مورخان مسلمان، در ابتدا به انگیزه صیانت از احادیث نبوی شکل گرفت و مورخان مسلمان برای پیشگیری از جعل و تحریف به بررسی شرح‌حال راویان احادیث و طبقه‌بندی آنان بر اساس معیارهای مختلف از جمله درجه وثاقت ایشان پرداختند. بعدها دانشمندان علوم دیگر نیز از این شیوه پیروی کردند و طبقات نگاری در زمینه‌های مختلف چون فقه، تفسیر، شعر و ادب، بلاغت، طب، نحو و لغت و... شکل گرفت در این میان وضع و انتحال در شعر سبب شد تا طبقات نگاران، رسائل ادیبان و دواوین شاعران را مورد بررسی قرار داده و با توجه به معیارهای نقدی و نیز اقوال حکیمان، شاعران و ادیبان را طبقه‌بندی کرده و آنان را در رده‌های مختلف جای دهند و برخی را بر برخی دیگر مقدم دارند (Safari Froushani, 2009).

با بررسی کتبی که در رشته‌های مختلف با عنوان «طبقات نگاری» نگاشته شده است، درمی‌یابیم که در دوره عباسی این فن گسترش وسیعی پیدا کرد و لذا در چرایی اهمیت انجام تحقیق حاضر باید به اهمیت طبقات نگاری، تاریخچه و جایگاه طبقات نگاری در ادبیات، وضعیت سیاسی، اجتماعی و ادبی دوره عباسی، امتیازات طبقات نگاری در محافل علمی و فرهنگ عمومی، ارتباط طبقات نگاری با اصطلاحات مشابه مانند نقد ادبی، تاریخ‌نویسی، شرح‌حال‌نویسی و... اشاره کرد. (Hatami, 2012) گفتنی است واکاوی کتب طبقات نگاری در زمینه‌های مختلف می‌تواند ما را از وضعیت علم و تمدن جهان اسلام در زمان‌های مختلف آگاه کند و سیر صعودی یا نزولی آن را برای ما مشخص سازد که این امر از کتب ترجمه و تاریخ سیاسی ممکن نیست؛ زیرا مطالعه گروهی و طبقاتی دانشمندان علوم مختلف در آن کتاب‌ها دیده نمی‌شود. همچنین به گفته برخی از معاصران، بررسی جایگاه اخلاقی دانشمندان از دیگر مزایای این بخش است. در فواید کلی طبقات نگاری نیز می‌توان به پیشگیری از اشتباه در نام‌های مشابه، امکان به دست آوردن موارد تدلیس و... اشاره کرد. با اینحال طبقات نگاران مختلف بر روی معیارهای یکسانی برای تعیین طبقه اتفاق نظر ندارند و راه‌های مختلفی را در تعیین معیارها دنبال کرده‌اند. نظر به این موضوع، تحقیق حاضر طبقات نگاری را در دوره عباسی از منظر دیدگاه ۳ نقاد شهیر این دوره (ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتز) در قالب پژوهشی تطبیقی مورد بررسی و تدقیق قرار داده است تا از درونمایه چنین مقایسه و تبیینی بتواند به بررسی وجوه اشتراک و افتراق کتب مهم و قابل تامل نگاشته شده در زمینه طبقات پی ببرد.

گفتنی است بررسی‌های محقق حاکی از آن است که در زمینه موضوع «طبقات نگاری و معیارهای آن در دوره عباسی» تحقیق و بررسی مستقلی در زمینه‌های عمومی ادبی و دانشگاهی صورت نگرفته است و لذا نظر به خلاء پژوهشی مکشوفه، محقق در پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این سوال است که بارزترین ویژگی‌های و معیارهای نقدی در کتب طبقات ابن سلام و ابن قتیبه و ابن معتز چیست و وجوه تشابه و تفاوت‌های مندرج در طبقات نگاری این ۳ نقاد دنیای عرب کدامند؟

۱- تاملی بر ریشه طبقات نگاری و کتب مرتبط بدان

درباره ریشه کلمه طبقات گفته شد: هر ریشه واژه طبقات یعنی «طبق» در لغت به معنای چیزی است که چیز دیگر را کاملاً می‌پوشاند. چنان که در تعریف آن چنین آمده است: «الطبق غطاء کل شیء» (Ibn Manzur, 1995). این واژه در قرآن نیز به همین معنا بکار رفته است آنجا که می‌فرماید: «الذی خلق سبع السموات طباقا» (سوره ملک آیه ۳). کاربرد این کلمه در طبقات و مراتب اجتماعی افراد نیز هماهنگ با معنای لغوی آن می‌باشد. زیرا طبقه بالاتر در حقیقت نوعی پوشش (به واسطه تفوق) نسبت به طبقه پایین‌تر دارد، چنان که حضرت علی (ع) همین معنا را در خطاب خود به مالک اشتر به کار برده است "و اعلن ان الرعيه لا يصلح بعضها الا ببعض" و در ادامه آن حضرت به بیات

بعضی از طبقات اجتماعی همانند سپاهیان، قضات، کاتبان، بازرگانان، اهل ذمه و طبقه مسکینان می‌پردازد. (مقدمه ابو عبیده مشهورترین حسن بن محمود بن سلمان در کتاب "طبقات" ابوالحسن مسلم بن حجاج نیشابوری).

از طرف دیگر کتب طبقات به طور معمول شامل موضوع، مکان و زمان می‌باشند اما وجه غالب در آن‌ها عنصر موضوع است. یاد و مورد از سه مورد یاد شده است که سبب پیوند طبقات مختلف به یکدیگر می‌شود و کتاب بر محور موضوع مشترک و میان طبقات تدوین می‌شود. طبقات "در حقیقت حلقه مکمل زنجیره «اسناد» و «رجال» بود که بدون آن فایده آن دو به طور کامل به دست نمی‌آمد. روشن است که بستر پیدایش و یا لااقل بستر رشد این رشته سیره و سنت نبوی بود که دانشمندان اسلامی را در قرون اولیه واداشت تا با هدف حفظ احادیث نبوی و جلوگیری از تحریف و جعل به ایجاد و تکمیل آن بپردازد (Safari Froushani, 2009). در این خصوص روزنتال درباره پیشینه نگارش طبقات می‌نویسد: "تقسیم طبقات نتیجه ی طبیعی اندیشه «صحابه پیامبر» «تابعین» و نظایر آن‌ها بود که در اوایل قرن دوم هجری به متاسبت نقد استادی تعیین صحت و سقم ستد علم حدیث تطور یافت. شباهت واضح این اندیشه با سنت یهودیان را می‌توان بیشتر ناشی از تطور متقارن اندیشه اسلامی دانست تا نتیجه تاثیر یهودیات بر اسلام؛ هرچند امکان این تاثیر وجود دارد پیوند میان تقسیم طبقات و علم حدیث با کاربرد تقریباً انحصاری آن در سرگذشت نامه‌ها تایید می‌شود. در آغاز ترتیب طبقات برای نمونه آن گونه که ابن سعد عمل کرد، در مورد سرگذشت نامه ی شخصیت‌هایی که در نظر راویان احادیث مهم جلوه می‌کردند به کار رفت" (Rosenthal, 1986).

از طرف دیگر پژوهش در حوزه طبقات نگاری خود دارای فوادی عام و خاصی است. در مورد فواید عام طبقات نگاری به موارد زیر اشاره شده است (Safari Froushani, 2009).

الف- جلوگیری از اشتباه در اسامی یکسان: چنانچه نام افراد یا حتی نام کینه افرادی یکسان باشد یا نام اشخاص و پدر آن‌ها یکی باشد، طبقات کمک می‌کند تا با پیگیری نیای افراد این مشکل رفع شود به ویژه حدیث شناسان به این مهم توجهی خاص دارند.

ب- امکان دستیابی به موارد تلخیص: اگر تلخیص به معنای نقل حدیث راوی از راوی دیگر به گونه‌ای که راوی اول، راوی دوم را ملاقات نکرده باشد و نقل او برای مخاطب توهم سماع مستقیم او را پدید آورد، چنین تلخیصی شامل هر دو صورت هم طبقه نبودن دو راوی می‌گردد. در مورد فواید خاص طبقات نگاری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

طبق مبنای قاطبه اهل سنت، صحابه همگی عادل بوده و حدیث آن‌ها دارای اعتباری می‌باشد، هرچند شناخته شده نباشند. یعنی صرف وجود نام یک راوی در طبقه صحابی دارای فایده رجالی است و دلیل اعتبار احادیث اوست. برخورد متفاوت برخی محدثین، با شهرهای مختلف به عنوان مثال؛ برخی محدثین راویان بعضی از طبقات مدینه را عمدتاً ثقه می‌دانستند و بالعکس، نیز راویان شهرهایی مثل کوفه را ضعیف شمرده اند و از کوفه با عنوان "دارالضرب" یاد کرده اند به این معنی که در آن جا جعل حدیث مانند ضرب سکه شیوع دارد.

با اینحال یکی از مهمترین اشکالات طبقات نگاری، عدم ملاک یکسان در طبقات نگاری است. از آنجا که هریک از مورخان در طبقات نویسی سلیقه خاص خود را دارند. این امر پژوهش محققان را دچار اشکال می‌کند، زیرا آن‌ها با مراجعه به کتب مختلف در تعیین طبقات راویان دچار سردرگمی می‌شوند چرا که هریک از طبقات نگاران برخی راویان را در طبقات ناهمگون با طبقات نگار دیگری جای داده‌اند (Safari Froushani, 2009).

۲- طبقات نگاری از دیدگاه نقادان شهیر عصر عباسی

با گسترش بیش از پیش نقد ادبی در دوره عباسی (به عنوان دوره اوج تمدن و فرهنگ عرب) در قیاس با دوران پیش از خود، فن "طبقات نگاری" نیز گسترش وسیعی پیدا کرد و سه کتاب در این زمینه از شهرت و اهمیت فراوانی تألیف شدند. اولین کتاب تحت عنوان طبقات فحول الشعراء اثر ابن سلام از راویان و منتقدان قدیم عرب است که با نوشتن این کتاب، ادبیات نویسی و نقد ادبی را در ادب عربی

پایه‌ریزی کرد. او در کتاب خود، استفاده از روش طبقه‌بندی، بیان اصل و نسب شاعران، بیان ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی آنان و نقد و بررسی اشعار را موردتوجه قرار داده است. دومین کتاب تحت عنوان طبقات الشعراء یا «الشعر و الشعراء» اثر ابن قتیبه است که نوعاً شرح‌حال از شاعران جاهلی و اسلامی است که به شیوه قدما تدوین گردیده، یعنی هر شرح‌حال، تنها چند روایت و خبر و چند قطعه شعر در بردارد. شعرا در آن به ترتیب خاصی طبقه‌بندی نشده‌اند، هرچند که تا حدی ترتیب زمانی مراعات شده است. اشعار شاعران مشهور که همه اهل ادب آن‌ها را می‌شناسند و به اشعار آن‌ها در حدیث و غریب کلام و نحو و نیز در کتاب خداوند و حدیث پیامبر اکرم ص، استناد و استدلال می‌شود در این کتاب فراهم آمده است. اما تألیف ارزنده ابن معتمر در زمینه نقد ادبی، طبقات المحدثین مشهور اوست. این کتاب که در سلسله طبقات نویسی بعد از طبقات ابن سلام جمعی قرار می‌گیرد، از حیث اختصاص به اشعار و اخبار شاعران نخواست، با کتاب ابن سلام تفاوت عمده دارد و پیش از آنکه طبقات الشعراء باشد، نوعی کشکول و مجموعه نوادر است. ابن معتمر این کتاب را به انگیزه گردآوری گلچینی از اشعار و اخبار شاعران نواخته پرداخته و بیش‌تر به شاعرانی توجه داشته است که آن‌چنان شهرتی نداشتند و فقط نزد خواص اهل ادب شناخته بودند. در ادامه این بخش، بطور تفصیلی طبقات نگاری از دید این ۳ نقاد شهیر دوره عباسی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱- از دیدگاه ابن سلام

محمد بن سلام جمحی بصری (۱۳۹-۲۳۱ق) ملقب به ابن سلام از نقادان شهیر عصر عباسی است. وی متفاوت از عالمان عصر خود است، زیرا اولین شخص از ایشان است که به تلاش‌های جدی در زمینه شعر دست زد. او با این کار اولین خشت بنا را در ایجاد نقد عربی و گسترش افق‌های آن نهاد. ابن سلام نماینده‌ی اندیشه نقدی حاکم در جامعه اش بود؛ چرا که او نسبت به وقایع و احوالات مردم آگاهی داشت (ابن اثیر الکامل ۱۰/۷).

طبقات فحول الشعراء، اثر ارزشمند ابن سلام، مشتمل بر شرح حال و اشعار شعرای جاهلیت و اسلام است که دارای ویژگی‌های متعددی در دسته‌بندی و طبقه‌بندی شعراست. یکی از ویژگی‌های این اثر، توجه وی به اصل و نسب شاعران است. ضمن آنکه به بیان صفات اخلاقی شاعران نیز امری مهم ابن سلام بوده است. چنانچه وی گاهی بخشی از زندگی شاعر مورد را که حاوی نکته‌ای سنجیده و مفید است ابراز می‌دارد. ابن سلام در کتاب طبقات فحول الشعراء، در ابتدای کتاب خویش، گروه‌های جاهلی، و اسلامی و مخضرم (شاعرانی که در جاهلیت بودند و اسلام را نیز درک کردند) از هم جدا کرده و هر کدام را در جایگاه خود قرار داده و برای قرار دادن هر شاعر در این دسته به دلایل موجود و آنچه علما درباره آن‌ها گفته‌اند متمسک شده است. همچنین وی در مقدمه کتاب خویش از دو دسته از شاعران سخن به میان می‌آورد. وی می‌گوید در میان شاعران گروهی در عین جاهلیت خداپرست و در شعر خویش پارسا بوده پرده‌داری و درست‌گویی نمی‌نموده و در هیچ‌جا تحقیر نمی‌کرده‌اند و گروهی دیگر چنین نبودند و در سرودن شعر رعایت حیا و عفت را نمی‌نمودند (Ibn Salam, 1974).

ابن سلام در طبقه‌بندی خود در کتاب طبقات فحول الشعراء، ضمن تأکید بر نوآوری در موضوع و سبک‌های جدید عنوان می‌دارد: کسی که امروالقیس را برتر می‌داند دلیل این برتری را چنین بیان می‌دارد وی همچون دیگران سخن گفته است اما با نوآوری‌های خود از عرب پیشی گرفته است و عرب این نوآوری‌ها را پسندیده و شاعران از او در این زمینه پیروی نموده‌اند مانند نگه داشتن همراهان باهم گریستن بر دیار محبوب لطافت غزل آسانی دریافت و تشبیه نمودن زنان به آهوان و تخم مرغ و اسبان به عقاب و اعصاب و قید و بند به پای شکارهای وحشی وی در تشبیه نیکو عمل نموده و اینکه حد فاصلی بین غزل و معنای موردنظرش قرار داده است (Ibn Salam, 1974).

ابن سلام با برشماری صفت طراوات و رونق آن در میان شاعران، عنوان می‌دارد بنظر می‌رسد نیکوترین بافت شعری در میان شاعران برخوردار از سخنان بی‌تکلف است و سرچشمه این زیبایی در طبع توانمند شاعر و مهارت خود کاربرد ابزارهای هنری است. وی عنوان می‌دارد

زیبایی دیباجه و پر رونق بودن به معنای زیبایی رنگ و لعاب و آراستگی سبک است که به زیبایی آهنگ الفاظ و دلنشینی طنین آن‌ها در روح تکیه دارد (Ibn Salam, 1974).

از جنبه‌های دیگر مورد تاکید ابن سلام در طبقه نگاری شعراء، تاکید بر داشتن قصیده طولانی خوب است. ابن سلام گفت توضیح سخن او چنین است که اخلل ۵ یا ۶ و یا ۷ قصیده بلند زیبا و دلنشین و خوب دارد که با داشتن آن‌ها از دیگران پیشی گرفته است. یا در جای دیگر ابن سلام درباره اسود بن یعفر نهشلی بیان می‌دارد اگر قصیده دیگری چون این قصیده داشت وی را در منزلی برتر از این است آنچه هست قرار می‌دادیم و آن قصیده این است:

نام احلی ونا احس رقادی والهین محتصر لدی وسادی

آسوده خاطر به خواب رفت اما من خواب را نمی‌یابم هم و غصه نزد من و بر بالینم حاضر است (Ibn Salam, 1974).

از طرف دیگر در دیدگاه نقد ادبی ابن سلام، شاعری که در بحرهای مختلف شعر سروده از شاعری که در یک یا چند بحر مشخص شعر سروده برتر است. بر این اساس برخی شاعران به برتری رسیده اند. اغشی برتر از دیگران است چون بر اساس گفته ی ابن سلام: وزن شعری او از تمام شاعران بیشتر از و از همه بیشتر به فنون شعری راه برده است چکامه‌های طولانی زیبای بیشتری دارد و بیش از همه مدح هجا و فخریه و وصف دارد (Ibn Salam, 1974).

۲-۲- از دیدگاه ابن قتیبه

ابن قتیبه از بزرگان ادب، تاریخ و علوم دینی و در اغلب علوم و فنون متداول زمان خود دارای اثر و تألیف است. نام او ابومحمد عبدالله بن مسلم دینوری است. در سال (۲۱۳ ه ق) در کوفه به دنیا آمد. در نوجوانی به بغداد رفت و به جهت طول اقامتش اهل بغداد قلمداد گردید. مدتی قاضی شهر دینور شد و به این جهت منسوب به این شهر شد (Ibn Khallikan, 1991). ابن قتیبه به لحاظ ترتیب زمانی، سومین نویسنده بزرگ نثر عربی بعد از ابن مقفع و جاحظ است. بعد از نثر ادبی پیچیده و گزاف اواسط قرن دوم و بعد از سبک درخشان اما مشکل جاحظ، ابن قتیبه نثری را مطرح ساخت که جذابیت، روانی و سلاست، از ویژگی‌های آن بود. به دور از روش خطابه‌ای نویسندگان قرن دوم و نیز روش لطیفه گویی جاحظ، جملات ابن قتیبه ساده، کوتاه و بی پیرایه هستند. او در کنار دانش لغوی خود، ادیبی آگاه و دانا و صاحب ذوق و بیان و جامع علوم ادب به معنای عام آن بود. در کتابت نیز صاحب نظر و معتقد به پرورش ملکه سخن در زبان عربی بود. با این حال آراء علماء نسبت به ابن قتیبه یکسان نبوده و گاه نظرات آن‌ها با یکدیگر ضد و نقیض است. ابن خلکان او را ثقه و دانشمند فاضل معرفی می کند (Ibn Khallikan, 1991). ابن ندیم به ابن قتیبه جایگاه یک نویسنده صادق، دانا به لغت و نحو و فقه و شعر را می‌دهد (Ibn al-Nadim, 1929). با وجود نظریات متفاوتی که درباره ابن قتیبه وجود دارد نقش و جایگاه او به عنوان یک ناقد منصف که تعصب به قدمت را به عنوان معیار نقد شکست و به آزادی در نقد و داوری صحیح و به دور از حبّ و بغض اعتقاد داشت، انکار ناپذیر است (Ibn al-Nadim, 1929).

ابن قتیبه کتاب‌های زیادی تألیف کرده است و تعدادی از آن‌ها اکنون در دست اند و بعضی نیز چاپ شده اند. مهم ترین کتاب‌های او عبارت اند از: ادب الکاتب، الشعر الشعراء، معانی الشعر، غریب الحدیث، غریب القرآن، عیون الاخبار، کتاب الشراب، المعارف، الشعر، تاویل الروایه، الرحل و المنزل، تاویل مختلف الحدیث، مشکل القرآن، المسائل والاجوبه الامامه السیاسه. با اینحال یکی از مشهورترین کتاب‌های که در حوزه طبقات نگاری اثری در خور تامل محسوب می‌شود، کتاب وی با عنوان طبقات الشعراء یا «الشعر و الشعراء» است (Ibn al-Nadim, 1929). در خصوص ویژگی‌های طبقات نگاری مدنظر ابن قتیبه مبتنی بر کتاب الشعر و الشعراء وی، او عنوان می‌دارد: تعداد شاعران در جاهلیت و اسلام که در قبایلشان به شعر شهر داشتند، افزون بر آن است که بتوان حدی برایش قرار داد، لذا قصد آن است گلچینی از شاعران

انتخاب شوند. لذا وی به صراحت می‌گوید که فقط به شاعرانی پرداخته که نزد اهل ادب شناخته شده هستند و اشعارشان در نحو مورد استشهاد قرار گرفته و برای آشنایی بر قرآن و حدیث به شعر آن‌ها پرداخته می‌شود (Ibn al-Nadim, 1929). همچنین ابن قتیبه در کتاب الشعر و الشعراء بیشتر به شاعر در میان عناصر سه گانه ی شعر، شاعر و مردم توجه می‌کند و برای حالات نفسانی تأثیری ممتاز در شعر قائل است. هر کس توجهش را معطوف شاعر سازد، باید دانشی را که او بدان نیازمند است، مورد اهتمام خود قرار دهد. به همین خاطر ابن قتیبه شاعر را به فراگیر دانش فرا می‌خواند و شعر را بعد از علوم دینی نیازمند به دانش می‌داند (Abbas, 1981).

ابن قتیبه بعد از معرفی شاعر چند روایت از زندگی او همراه با گزیده‌ای از اشعار زیبایش را بیان می‌دارد. درباره ی شاعران به گستردگی سخن نمی‌گوید. از ذکر ولادت و وفات شاعران خودداری می‌کند (Farrukh, 1981) و در ضمن شرح حال برخی از شاعران، نظرات خود و دیگران را درباره ی فضیلت آنان ذکر می‌نماید. از طرف دیگر ابن قتیبه بین شاعران متخصص و برجسته با شاعران ساده تمییز قرار داده و سپس در مورد اقسام شعر و طبقات شعرا سخن گفته است ابن قتیبه شعر مصنوع و مطبوع را مطرح نموده و از شعرای این دو رویکرد سخن گفته و سپس به سخن از انگیزه‌ها و دلایل شعرگفتن و زمان بندی آن به میان آورده و پس از رهایی از این مسائل شعرا را در طبقات خاص خود قرار داده است. ضمناً ابن قتیبه به معیارهای ابن سلام همچون زمان و مکان و یا کمیت و تعدد اغراض شعری توجهی نداشته است. بدین سان منهج و روش ابن قتیبه در تقدیم و تاخیر شعرا آشکار نیست و آنچه می‌بینیم معیارهای اندکی، چون اشتراک در فنون شعری هستند و این امر در طبقه‌بندی او واضح و آشکار است. او عنوان می‌دارد تاخیر یا کم سن و سال بودن گوینده و انجام دهنده کار موجب پایین آوردن ارزش اثر وی از جانب ما نشد. همانطور که بزرگواری و تقدم یک متقدم یا یک فرد بزرگوار کار کم ارزشی که انجام داده را در نزد ما بالا نبرد (Ibn Qutayba, 2000).

از طرف دیگر نیکوئی لفظ و معنا از بارزترین اصول زیباشناختی نقد ابن قتیبه است. دیدگاه ابن قتیبه در این باره نشان از نوعی تقسیم بندی دوگانه دارد که در هنر شعر شکل را از معنا جدا می‌سازد و برای هر یک زیبایی‌های خاصی را در نظر می‌گیرد. در واقع ابن قتیبه در نقد خویش بیان می‌کند که شعر از از جهت فراهم بودن نیکویی در معنا و لفظ خویش بر چهار گونه است.

ت- نوع اول دارای لفظی و معنایی نیکوست مانند سخن شاعر اوس بن حجر می‌گوید:

ب- نوع دوم آن است که لفظ زیبا و شیرین دارد اما چون آن را بکاوی در معنای آن سودی نباشد

ج- ابیات دارای معنای نیکو و الفاظ ضعیف است مانند سروده لبید بن ربیع:

د- نوع چهارم هم در معنا و هم در الفاظ نارسا است. مثل سروده خلیل ابن احمد عروسی

به زعم برخی محققان آنچه که در صفحات نخستین کتاب الشعر و الشعراء ابن قتیبه بر می‌آید، اعلام صریح و قاطع مواضع نقدی اوست. گویی نویسنده قصد داشته است امر تعصب به قدیم را از اذهان بزدايد و گرایش‌های تقلیدی در نقد را رد کند، بی طرفی و عدالت را برای منتقدین گوشزد کند (Abbas, 1981).

۲-۳- از دیدگاه ابن معتر

ابن معتر، ادیب، راوی و نقاد بزرگ شعر و ادب عرب در عصر دوم عباسی است. تقریباً ۵ ساله بود که پدرش با لقب المعتر بالله، به عنوان سیزدهمین خلیفه عباسی، زمام امور را به دست گرفت. معتر شیفته شعر و موسیقی بود و در این دو فن دستی داشت و بیشتر اوقات خود را با شاعران و خوانندگان و نوازندگان سپری می‌ساخت (Al-Isfahani, 1963; Tayib Baghdadi, 1931).

او چند ده کتاب در زمینه‌های ادبیات و بلاغت و شعر از خود بجا نهاده است که تعدادی از آن به ما رسیده و تعدادی نیز در گذر روزگار از بین رفته است. مرزبانی تعدادی از تالیفات نقدی او را که به دست ما نرسیده نام می‌برد که از جمله آن‌ها: کتاب السرقات و رساله‌ای

در محاسن و معایب شعر تمام است. در کتاب الموشح خود چند صفحه از ایرادات علما بر شاعران که توسط ابن معتز تدوین شده را ذکر کرده است (Al & Khatib, 1926). ابن معتز نخستین بار روح اشرافی گری را در کالبد شعر عربی دمید و به همان اندازه که جهان شعر و ادب عرب از بابت ورود مفاهیم مردمی در شعر عربی وامدار ابن رومی است، مضامین اشرافی را نیز در شعر عربی وامدار ابن معتز است (Al-Isfahani, 1963). عصر وی دوران ترجمه کتب یونانی و ایرانی به زبان عربی است و استادش بلاذری در زمره مترجمانی بود که چندین کتاب را از فارسی به عربی برگردانیده بود (Abdeljalil & Azarnoush, 1984).

یکی از کتب معروف ابن معتز، کتاب طبقات شعراء المحدثین است که وی آن را براساس گزینش شعری نگاشته است. او درباره این سبک گزینش در ترجمه ابی شیبص می گوید: ابوشیبص اشعار و اخبار زیادی دارد اما ما طبق روش کتاب و برای پرهیز از اطاله گویی و اسهاب تنها به ذکر بارزترین اشعار و اخبار آنها اکتفا می کنیم (Ibn Mu'tazz, 1956). شواهد شعری انتخاب شده در کتاب طبقات ابن معتز بالغ بر ۶۶۴ عدد می باشد که به سه نوع قصیده کامل یا مقطع شعری و گاهی تک بیتی است. تعداد قصاید ۹ سروده و قطعه شعری ۲۰۹ عدد و بالغ بر ۴۴۰ تک بیتی در این کتاب ذکر شده است. بطور کلی روش نقد ابن معتز در طبقات بیش از همه تحت تأثیر این دیدگاه ابن قتیبه بوده است و دنباله رو راه ابن قتیبه در تصنیف شعرا براساس موضوع شعری بوده است (Abbas, 1981).

ابن معتز در طبقاتش تابعین خلفای عباسی را بدون بیان اساس و معیار در جایگزینی و ترتیب شعرا جمع آوری کرده است (گرایش سیاسی تفوق دارد). پس در بدو کار شروع به جایگذاری شعراء مدح کرده است که بخش بسیار بزرگی از کتاب مختص به مدح خلفای عباسی و وزرا و تابعین آنهاست. سپس شعرای مجنون و بعد از آن شعراء موسوسین (وسواس) را قرار داده و در آخر کتاب براساس جنسیت طبقه ای را به شاعران زن اختصاص داده است.

در گوشه گوشه طبقه بندی ابن معتز جز ذوق چیزی دیده نمی شود چرا که پسندیدن برخی اشعار و ناپسند و قبیح شمردن برخی دیگر در جای جای این کتاب دیده می شود و البته این امر بدون هیچ مبنای فنی صورت گرفته و فقط مبنی بر پسند و سلیقه شخصی و عمومی آن زمان بوده است. همچنین ابن معتز همانگونه که خود در جایگاه های مختلف بیان کرده است به تحقیق و بررسی نپرداخته بلکه فقط اطلاعات موجود را برگزیده است. او فقط به دلیل شهرت شاعران آنها را در طبقات مختلف نیآورده است بلکه می بینیم که جمعی از شعرا ناشناس را در طبقات مختلف آورده است که هیچ نام و آوازه ای ندارند.

از طرف دیگر ابن معتز به جمع آوری هر آنچه از شاعران و قصائد که در نظرش نادر و غیر مشهور بوده پرداخته است و در پی یافتن هر چیز جدیدی بوده است چرا که در نظرش هر چیز جدید لذت بخش است. بدین سبب شعرا و اشعاری در کتاب او می یابیم که در کتاب های دیگران موجود نیست.

نوادر به طریقه های با نکات جذاب و طنزی گفته می شود و ابن معتز توجه ویژه ای به این نوادر در کتاب خود داشته است تا جایی که اخبار و اشعار برخی دیوانه گان را در کتاب خود بازتاب داده است. از جمله این موارد: ابوالعبر از جمله دیوانه گان عصر عباسی است که همچون ابو السواق و ابو الغول و ابو الصبار اشعار نادری سروده است:

انا انا انت انا انا ابو العبرنة

انا الغبی الحمقوقوا انا اخو المجنة

اما احمر شعری وقد یجی بردنة

فلو سمعت بشعری فی الدس والوترنه

لسقر قر سقرنقر وما تارنه

لکننت تضحک حتی تمسک البطلطنّة (Ibn Mu'tazz, 1956)

ابن معتر پس از ذکر این ابیات می‌گوید: این شاعر اعجائب بسیاری دارد که ما به همین ابیات نادر اکتفا می‌کنیم. از منظری دیگر ابن معتر، طبع وافر شاعر برایش مهم است. بطوریکه وی عنوان می‌دارد: ابونواس از بهترین شاعران است و آشناترین آن‌ها به فنون شعری است و شعر وی مطبوع است به این معنی که وی به دنبال معانی دور نمی‌رود و شعرش را صیقل نمی‌دهد و در حالت مستی می‌سراید (Ibn Mu'tazz, 1956) و این گونه نمایان می‌شود که مطبوع بودن شاعر از دیدگاه ابن معتر به شعر گفته می‌شود که از هر گونه جلا و صیقل دادن و بازبینی و تصحیح به دور باشد.

ابن معتر توجه خاصی به اغراض شاعران داشت تا جایی که این مضامین و اغراض در موارد بسیاری سبب برتری بخشیدن شاعر بر دیگران از دیدگاه ناقد داشت.

کتاب طبقات ابن معتر پر از گزیده شاعرانی است که علت انتخاب آن‌ها تصاویر هنری آنهاست. در این خصوص از جمله شاعرانی که ابن معتر انتخاب کرده است ربیعہ رقی است که در معرفیش این ابیات هنری او را سبب شهرت و برتری او می‌داند:

إذا ابتسمت حسبت الثغر منها تالق بارق يجلو الظلاما

جلت ببشامة بردا عذابا كان عليه مسكا او مداما

همچنین در جایی دیگر می‌گوید: در مدائح بکر بن النطاح تصاویر هنری زیبایی مجسم شده است که از جمله آن‌ها این ابیات است (Ibn Mu'tazz, 1956):

كان جباد المعقلين في الوغى جهنم ذات الغيظ والزفرات

ابن معتر توجه ویژه‌ای به زبان شاعران و سطح لغوی آن‌ها داشت. از جمله شاعران که توجه نویسنده را به خود جلب کرده بود ابن میاده بود. ابن معتر در این باره می‌گوید:

كان فوادی فی يد علقته به محاذرة ان يقضب الحبل قاضبه

واشفق من وشك الفراق وانني اظن لمحمول عليه فراكه

فوالله ما ادرى يغلبني الهوى اذا جد جد البين ام انا غالبه

فان استطع اغلب وما يغلب الهوى فمثل الذي لاقيت يغلب صاحبه

سپس در ادامه ابن معتر تاکید می‌کند که این شعر دارای الفاظی است که از سطح بالایی از بلاغت برخوردار هستند و اساس برتری آن‌ها بر دیگر شاعران می‌باشد (Ibn Mu'tazz, 1956).

ابن معتر توجه ویژه‌ای به اوزان شعری داشته است که در این میان اوزان بلند همچون (طویل ۱۴۷، کامل ۸۴، بسیط ۸۲، وافر ۵۹، سریع ۵۱، متقارب ۴۰، خفیف ۳۴ و منسرح ۲۶) بیشتر از همه اوزان دیگر نمود داشته اند و این امر ناشی از علاقه وی به اوزان بلند دارد که در گزینش اشعار نقش مهمی داشته است.

ابن معتر نیز همچون دو ناقد بزرگ اصول و معیارهای خاصی را برای خود تعیین کرده است که در گزینش شاعران به آن‌ها اعتماد کرده است. معیار جودت و نیکی همچون نقاد سابق از اصول زیباشناختی ابن معتر می‌باشد. اصطلاحات (اجاد، یستجاد، جید وجوده و مجید...) کاربرد فراوانی در کتاب ابن معتر دارد. ابن معتر گاهی این ویژگی را برای عموم شعر شاعر ذکر می‌کند از جمله نمونه‌های بارز آن سخن وی در باب ربیعہ الرقی است که در ترجمه وی می‌گوید:

شعر وی به طور کل شعری زیبا شیرین و نیکوست از جمله آن ابیاتی با این مضمون است (Ibn Mu'tazz, 1956):

حمامه بلغی عنی سلاما حبیباً لا اطیق له کلام

ای کبوتر سلام مرا به معشوقم که توان سخن گفتن با او نیست برسان.

همچنین بررسی محقق نشان می‌دهد که ایرادی که بر ابن سلام و ابن قتیبه در غافل شدن از برخی از شعرای برجسته و معتبر وارد بود بر ابن معتر نیز وارد است. چرا که او بسیاری از شعرای عصر عباسی را در طبقات خود آورده است اما از بزرگانی چون دیک جن و ابن رومی و یحیی بن زیاد حارثی و دیگران که در شمار شاعران معروف و پرآوازه که بیش از بیست شاعر هستند و وزیرش ابن جراح آنان را در کتاب الورقه آورده است؛ غافل بوده است.

۲-۴- بررسی تطبیقی طبقات نگاری از دیدگاه‌های ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر

در این بخش مبتنی بر بررسی طبقات نگاری ۳ تن از نقادان شهیر عصر عباسی (ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر) که پیشتر بدان اشاره شد، محقق به بررسی مقایسه‌ای و تطبیقی، کتب این ۳ نقاد شهیر ادبی دوره عباسی شامل: طبقات فحول الشعراء اثر ابن سلام، طبقات الشعراء یا «الشعر و الشعراء» اثر ابن قتیبه و طبقات شعراء المحدثین، تألیف ابن معتر می‌پردازد. این بررسی مشتمل بر شناسایی بررسی اشتراکات دیدگاهی و بررسی افتراقات دیدگاهی ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر است که در ادامه بدان پرداخته شده است.

۲-۴-۱- بررسی اشتراکات دیدگاهی طبقات نگاری ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر

مبتنی بر بررسی و رصد دیدگاه‌های طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر، می‌توان نقاط اشتراک نظریاتشان را به شرح جدول و شکل زیر به تفکیک (به شکل مقایسه دو به دو) عنوان نمود:

جدول ۱

نقاط اشتراک دیدگاهی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر

نقاط اشتراک دیدگاه ابن سلام و ابن قتیبه	نقاط اشتراک دیدگاه ابن سلام و ابن معتر	نقاط اشتراک دیدگاه ابن قتیبه و ابن معتر
- توجه به صفات اخلاقی شاعران	- توجه به نوآوری در موضوع و سبک‌های جدید	- توجه به طبع وافر شاعر (مطبوع بودن شاعر)
ابن سلام گاهی بخشی از زندگی شاعر مورد را که حاوی نکته سنجیده و مفید است ابراز می‌دارد و در ترسیم شخصیت وی، پاره‌ای از ویژگی‌های اخلاقی او را از نظرمی گذارند. ابن قتیبه، بیشتر به شاعر در میان عناصر سه گانه ی شعر، شاعر و مردم توجه می‌کند و برای حالات نفسانی تأثیری ممتاز در شعر قائل است.	ابن سلام بیان می‌دارد بایستی شاعر در گشودن درهای جدید سخن و گام نهادن در مسیرهای ناشناخته بیان پیشی بگیرد. ابن معتر به جمع‌آوری هر آنچه از شاعران و قصائد که در نظرش نادر و غیر مشهور بوده پرداخته است. وی در پی یافتن هر چیز جدیدی بوده است چرا که در نظرش هر چیز جدید لذت بخش است.	ابن قتیبه شعر مصنوع و مطبوع را مطرح نموده و از شعرای این دو رویکرد سخن گفته و سپس به سخن از انگیزه‌ها و دلایل شعرگفتن و زمان بندی آن به میان آورده است. مطبوع بودن شاعر از دیدگاه ابن معتر به شعری گفته می‌شود که از هر گونه جلا و صیقل دادن و بازبینی و تصحیح به دور باشد.

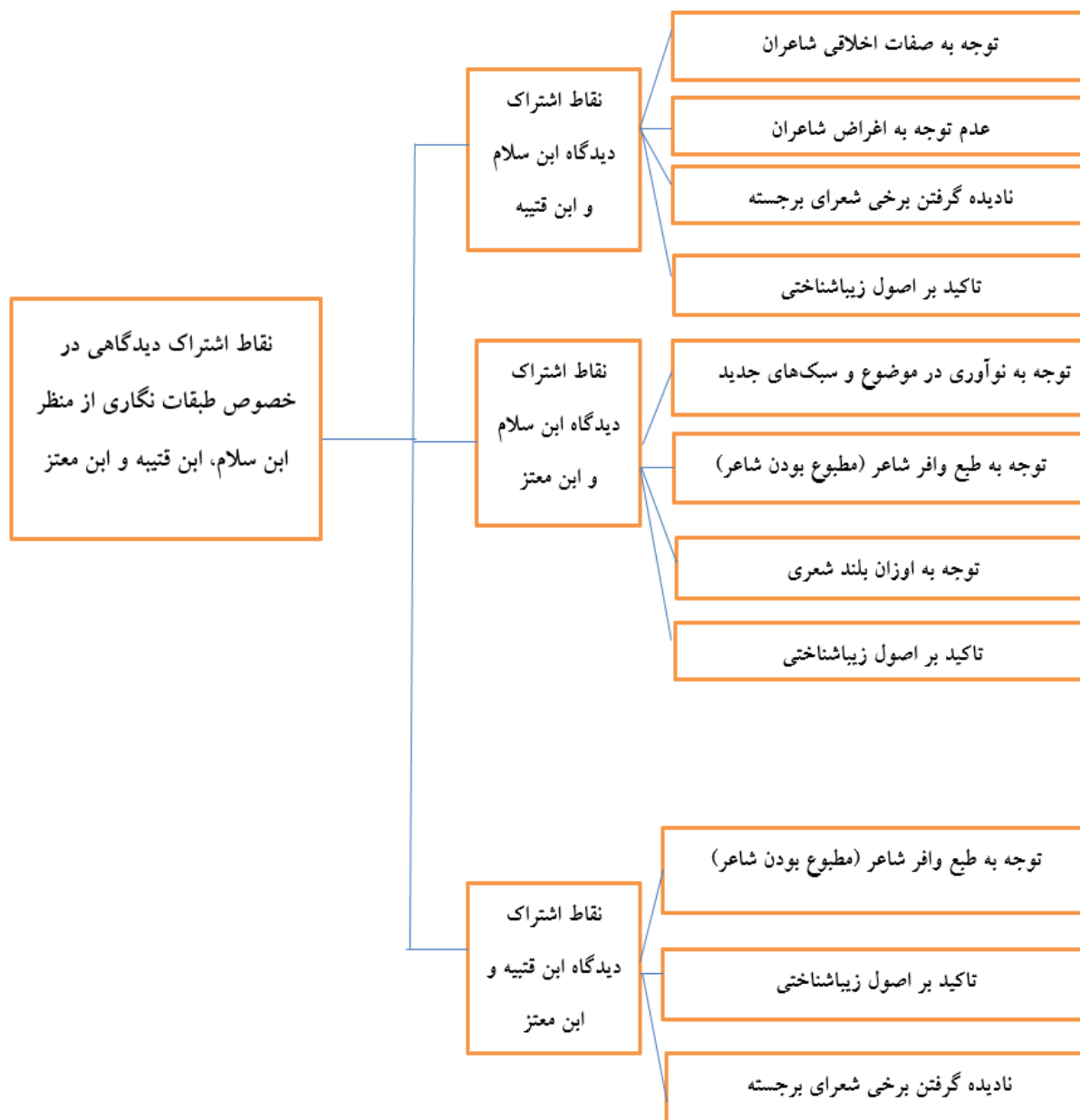
-تاکید بر اصول زیباشناختی

- عدم توجه به اغراض شاعران	- توجه به طبع وافر شاعر (مطبوع بودن شاعر)	تاکید ابن قتیبه بر نیکوئی لفظ و معنا به عنوان اصول زیباشناختی، نشان از نوعی تقسیم بندی دوگانه دارد که در میان شاعران، عنوان می‌دارد بنظر می‌رسد هنر شعر شکل را از معنا جدا می‌سازد و برای هر یک
----------------------------	---	---

این سلام به اغراض شاعر بی توجه بوده است. ابن قتیبه همچون ابن سلام به تعدد اغراض شعری توجهی نداشته است.	نیکوترین بافت شعری در میان شاعران برخوردار از سخنان بی تکلف است و سرچشمه این زیبایی در طبع توانمند شاعر و مهارت خود کاربرد ابزارهای هنری است. در این خصوص مطبوع بودن شاعر از دیدگاه ابن معتر به شعری گفته می‌شود که از هر گونه جلا و صیقل دادن و بازبینی و تصحیح به دور باشد.	زیبایی‌های خاصی را در نظر می‌گیرد. معیار جودت و نیکی از اصول زیباشناختی مورد تاکید ابن معتر می‌باشد. اصطلاحات (اجاد، يستجاد، جيد وجوده و مجید...) کاربرد فراوانی در کتاب ابن معتر دارد.
-نادیده گرفتن برخی شعرای برجسته همانگونه که ابن سلام برخی از شاعران برجسته را نادیده گرفته است؛ ابن قتیبه نیز از شاعران برجسته و معتبری چون ابی تمام و بختری و ابن رومی غافل مانده است.	-نادیده گرفتن برخی شعرای برجسته همانگونه که ابن سلام برخی از شاعران برجسته و معتبری چون ابی تمام و بختری و ابن رومی غافل مانده است.	ابن قتیبه از شاعران برجسته و معتبری چون ابی تمام و بختری و ابن رومی غافل مانده است. ابن معتر نیز از بسیاری از شعرای عصر عباسی را در طبقات خود آورده است اما از بزرگانی چون دیک جن و ابن رومی و یحیی بن زیاد حارثی و دیگران که در شمار شاعران معروف و پرآوازه که بیش از بیست شاعر هستند، غافل بوده است.
این سلام بیان می‌دارد نیکوترین بافت شعری در میان شاعران برخوردار از سخنان بی تکلف است و سرچشمه این زیبایی در طبع توانمند شاعر و مهارت خود کاربرد ابزارهای هنری است. در حالیکه تاکید ابن قتیبه بر نیکوئی لفظ و معنا به عنوان اصول زیباشناختی، نشان از نوعی تقسیم بندی دوگانه دارد که در هنر شعر شکل را از معنا جدا می‌سازد و برای هر یک زیبایی‌های خاصی را در نظر می‌گیرد.	این سلام بیان می‌دارد نیکوترین بافت شعری در میان شاعران برخوردار از سخنان بی تکلف است و سرچشمه این زیبایی در طبع توانمند شاعر و مهارت خود کاربرد ابزارهای هنری است. در این میان معیار جودت و نیکی از اصول زیباشناختی مورد تاکید ابن معتر می‌باشد. اصطلاحات (اجاد، يستجاد، جيد وجوده و مجید...) کاربرد فراوانی در کتاب ابن معتر دارد.	توجه به اوزان بلند شعری ابن سلام در طبقه نگاری شعرا، تاکید بر داشتن قصیده طولانی خوب دارد. در این خصوص ابن معتر توجه ویژه‌ای به اوزان شعری داشته است که در این میان اوزان بلند بیشتر از همه اوزان دیگر نمود داشته اند و این امر ناشی از علاقه وی به اوزان بلند دارد که در گزینش اشعار نقش مهمی داشته است. -تاکید بر اصول زیباشناختی ابن سلام بیان می‌دارد نیکوترین بافت شعری در میان شاعران برخوردار از سخنان بی تکلف است و سرچشمه این زیبایی در طبع توانمند شاعر و مهارت خود کاربرد ابزارهای هنری است. در این میان معیار جودت و نیکی از اصول زیباشناختی مورد تاکید ابن معتر می‌باشد. اصطلاحات (اجاد، يستجاد، جيد وجوده و مجید...) کاربرد فراوانی در کتاب ابن معتر دارد.

شکل ۱

کلید واژه‌های اشتراکی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معنز

۲-۴-۲- بررسی افتراقات دیدگاهی طبقات نگاری ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معنز

مبتنی بر بررسی و رصد دیدگاه‌های طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معنز، می‌توان نقاط افتراق نظریاتشان را به

شرح جدول و شکل زیر به تفکیک (به شکل مقایسه دو به دو) عنوان نمود:

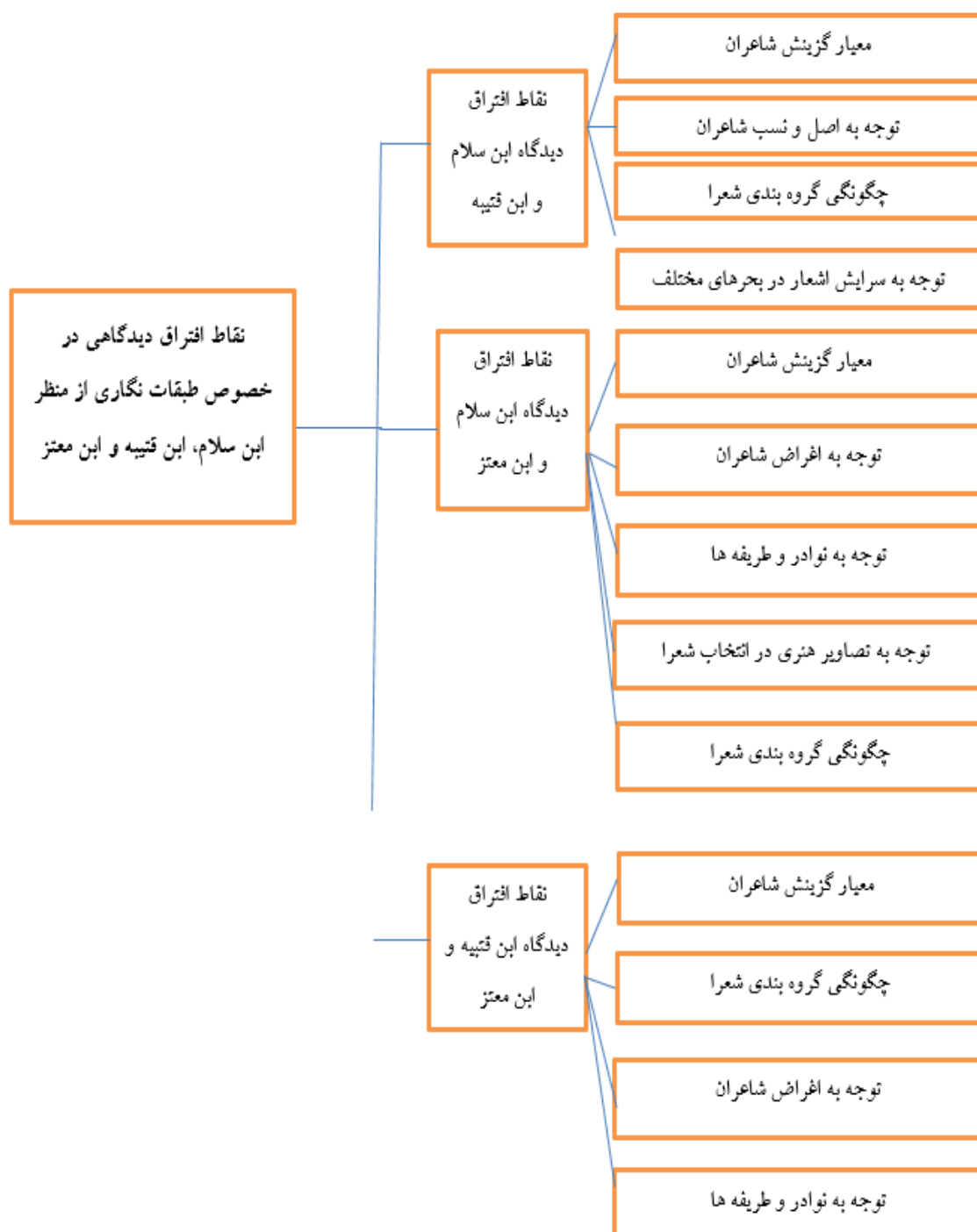
جدول ۲

نقاط افتراق دیدگاهی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتز

نقاط افتراق دیدگاه ابن سلام و ابن قتیبه	نقاط افتراق دیدگاه ابن سلام و ابن معتز	نقاط افتراق دیدگاه ابن قتیبه و ابن معتز
- معیار گزینش شاعران ابن سلام براساس منهج و روش شخصی خودش شاعران را طبقه بندی کرده است. گاه از نظر منزلت و توانایی و برتری شعری، گاه تشابه در موضوع شعری، گاهی تشابه محیط زندگی و یا تشابه از نظر دینی (سلیقه شخصی) در حالیکه ابن قتیبه توجه به اشعار شاعران مشهور که همه اهل ادب آن‌ها را می‌شناسند و به اشعار آن‌ها در حدیث و غریب کلام و نحو و نیز در کتاب خداوند و حدیث پیامبر(ص)، استناد و استدلال می‌شود. - توجه به اصل و نسب شاعران ابن سلام به طور دقیق و موشکافانه، نسب شاعران را در کتابش بیان می‌کند. در حالیکه ابن قتیبه درباره ی شاعران به گستردگی سخن نمی‌گوید. از ذکر ولادت و وفات شاعران خودداری می‌کند. - چگونگی گروه بندی شعرا ابن سلام در ابتدای کتاب خویش، گروه‌های جاهلی، و اسلامی و مخضرم(شاعرانی که در جاهلیت بودند و اسلام را نیز درک کردند) ازهم جدا کرده و هر کدام را در جایگاه خود قرار داده است. در حالیه ابن قتیبه گلچینی از شاعران که صرفا مورد توجه اهل ادب هستند را مورد بررسی قرار داده است. - توجه به سرایش اشعار در بحرهای مختلف در دیدگاه نقد ادبی ابن سلام، شاعری که در بحرهای مختلف شعر سروده از شاعری که در یک یا چند بحر مشخص شعر سروده برتر است. در حالیکه ابن قتیبه بیشتر به شاعر در میان عناصر سه گانه ی شعر، شاعر و مردم توجه می‌کند و برای حالات نفسانی تأثیری ممتاز در شعر قائل است.	- معیار گزینش شاعران ابن سلام بر اساس منهج و روش شخصی خودش شاعران را طبقه بندی کرده است. گاه از نظر منزلت و توانایی و برتری شعری، گاه تشابه در موضوع شعری. در حالیکه ابن معتز بر پایه گرایش‌های سیاسی دوران عباسی و عدم توجه به هرگونه تقسیمات فنی و موضوعی و فقط بر پسند و سلیقه شخصی و عمومی طبقه بندی نموده است. - توجه به اغراض شاعران ابن سلام به اغراض شاعر بی توجه بوده است. در حالیکه ابن معتز توجه خاصی به اغراض شاعران داشت تا جایی که این مضامین و اغراض در موارد بسیاری سبب برتری بخشیدن شاعر بر دیگران از دیدگاه ناقد داشت. - توجه به نوادر و طریفه ها . نوادر به طریفه‌های با نکات جذاب و طنزی گفته می‌شود و ابن معتز توجه ویژه‌ای به نوادر در کتاب خود داشته است. چنین توجهی در طبقه نگاری ابن سلام مشاهده نمی‌شود - توجه به تصاویر هنری در انتخاب شعرا ابن معتز در قیاس با ابن سلام، اهمیت زیادی برای تصاویر فنی و هنری قائل بوده است. کتاب طبقات وی پر از گزیده شاعرانی است که علت انتخاب آن‌ها تصاویر هنری آنهاست. - چگونگی گروه بندی شعرا ابن سلام در ابتدای کتاب خویش، گروه‌های جاهلی، و اسلامی و مخضرم(شاعرانی که در جاهلیت بودند و اسلام را نیز درک کردند) ازهم جدا کرده و هر کدام را در جایگاه خود قرار داده است. در حالیکه ابن معتز در طبقاتش، در بدو کار شروع به جایگذاری شعراء مدح کرده است. سپس شعرای مجون و بعد از آن شعراء موسوسین(وسواس) را قرار داده و در آخر کتاب براساس جنسیت طبقه‌ای را به شاعران زن اختصاص داده است.	- معیار گزینش شاعران ابن قتیبه توجه به اشعار شاعران مشهور که همه اهل ادب آن‌ها را می‌شناسند را ملاک طبقه بندی و گزینش شعرا قرار داده است. در حالیکه ابن معتز بر پایه گرایش‌های سیاسی دوران عباسی و عدم توجه به هرگونه تقسیمات فنی و موضوعی و فقط بر پسند و سلیقه شخصی و عمومی طبقه بندی نموده است. - توجه به اغراض شاعران ابن قتیبه همچون ابن سلام به تعدد اغراض شعری توجهی نداشته است. در حالیکه ابن معتز توجه خاصی به اغراض شاعران داشت تا جایی که این مضامین و اغراض در موارد بسیاری سبب برتری بخشیدن شاعر بر دیگران از دیدگاه ناقد داشت. - توجه به نوادر و طریفه ها نوادر به طریفه‌های با نکات جذاب و طنزی گفته می‌شود و ابن معتز توجه ویژه‌ای به نوادر در کتاب خود داشته است. چنین توجهی در طبقه نگاری ابن قتیبه مشاهده نمی‌شود --چگونگی گروه بندی شعرا ابن قتیبه گلچینی از شاعران که صرفا مورد توجه اهل ادب هستند را مورد بررسی قرار داده است. در حالیکه ابن معتز در طبقاتش، در بدو کار شروع به جایگذاری شعراء مدح کرده است. سپس شعرای مجون و بعد از آن شعراء موسوسین(وسواس) را قرار داده و در آخر کتاب براساس جنسیت طبقه‌ای را به شاعران زن اختصاص داده است.

شکل ۲

کلید واژه‌های افتراقی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتر

بحث و نتیجه گیری

نقد ادبی در عصر عباسی ویژگی‌های خاص خود را پیدا کرد، به عنوان موضوع مستقل به صحنه ادبیات آمد و کتاب‌های مستقل به آن اختصاص داده شد، هم چنین به صنعت و تخصص تبدیل شد و مانند گذشته در حاشیه نبود. جنبه تعلیلی داشت و از موضوعات نقدی برخوردار شد (موضوعیت پیدا کرد)؛ چراکه نقدهایی دوران پیشین را نیز در اختیار داشت و توانست گام‌های مهمی به جلو بردارد. همچنین برای نقد شیوه‌ها و روش‌های مختلف قرار داده شد. تعداد ناقدان با دیدگاه‌های نقدی متعدد و متنوع نیز از ویژگی‌های نقد این عصر بود. در عصر عباسی نقد ادبی مراحل مختلفی را طی کرد و در هر مرحله از ویژگی‌ها و موضوعات خاصی برخوردار بود. در این میان ۳ کتاب تاثیر گذار بر رشد و شکوفایی صنعت نقد ادبی (طبقات فحول الشعراء اثر ابن سلام، طبقات الشعراء یا «الشعر و الشعراء» اثر ابن قتیبه و طبقات شعراء المحدثین، تألیف ارزنده ابن معتمر) کتبی بودند که در حوزه طبقات نگاری نگاشته شدند و در این خصوص نقش پررنگ و بارزی را ایفا نمودند. از اینرو این تحقیق با هدف بررسی تطبیقی طبقات نگاری نقادان شهیر عصر عباسی (بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های ۳ نقاد معروف: ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتمر) انجام شد. به گونه‌ای که در مسیر چنین تطبیقی، کتب ۳ نقاد شهیر ادبی دوره عباسی مورد بررسی و مقایسه قرار گرفت. یافته‌های حاصل از تطبیقات صورت گرفته میان این ۳ نفر نشان داد که:

کلید واژه‌های اشتراکی در خصوص طبقات نگاری مابین ابن سلام و ابن قتیبه شامل: توجه به صفات اخلاقی شاعران، عدم توجه به اغراض شاعران، نادیده گرفتن برخی شعرای برجسته و تاکید بر اصول زیباشناختی است. کلید واژه‌های اشتراکی در خصوص طبقات نگاری مابین ابن سلام و ابن معتمر شامل: توجه به نوآوری در موضوع و سبک‌های جدید، توجه به طبع وافر شاعر (مطبوع بودن شاعر)، توجه به اوزان بلند شعری و تاکید بر اصول زیباشناختی بود. کلید واژه‌های اشتراکی در خصوص طبقات نگاری مابین ابن قتیبه و ابن معتمر نیز مشتمل بر: توجه به طبع وافر شاعر (مطبوع بودن شاعر)، تاکید بر اصول زیباشناختی و نادیده گرفتن برخی شعرای برجسته بود.

همچنین بررسی کلید واژه‌های افتراقی در خصوص طبقات نگاری از منظر ابن سلام، ابن قتیبه و ابن معتمر نیز نشان داد که افتراقات مابین ابن سلام و ابن قتیبه شامل: معیار گزینش شاعران، توجه به اصل و نسب شاعران، چگونگی گروه بندی شعرا و توجه به سرایش اشعار در بحرهای مختلف بود. افتراقات مابین ابن سلام و ابن معتمر شامل: معیار گزینش شاعران، توجه به اغراض شاعران، توجه به نوادر و طریقه‌ها، توجه به تصاویر هنری در انتخاب شعرا و چگونگی گروه بندی شعرا بود. افتراقات مابین ابن قتیبه و ابن معتمر هم شامل: معیار گزینش شاعران، چگونگی گروه بندی شعرا، توجه به اغراض شاعران و توجه به نوادر و طریقه هاست.

این یافته‌ها نشان می‌دهد علیرغم اهمیت و گسترش فن طبقات نگاری در دوره عباسی و وجود اشتراکات دیدگاهی میان فعالان شهیر این حوزه، عدم ملاک یکسان در طبقات نگاری در میان آن‌ها، مهمترین عاملی است که باعث شده است نوع چینش، انتخاب طبقات و جای دهی شعرا در آن دچار اختلافات جدی باشند. از اینرو بنظر می‌رسد برای رسیدن به درک جامع تری از طبقات نگاری در دوره عباسی، می‌بایست سایر آثار ارزنده و درخور توجه در این حوزه در پژوهش‌های آتی مورد بررسی قرار گرفته و با یافته‌های این تحقیق مورد مقایسه قرار گیرد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسندگان مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Abbas, I. (1981). *Tarikh al-Naqd al-Adabi 'Inda al-Arab*.
Abdeljalil, J. M., & Azarnoush, A. (1984). *History of Arabic Literature*.
Al-Isfahani, A. a.-F. (1963). *Al-Aghani*.
Al, M., & Khatib, M. a.-D. (1926). *Al-Muwashah*.
Farrukh, O. (1981). *Tarikh al-Adab al-Arabi* (Vol. 2).
Hatami, P. (2012). *The Views of Abbasid Era Arab Critics on the Influence of Environment and Emotional States on Poetry* Razi University, Kermanshah].
Ibn al-Nadim, M. i. I. (1929). *Al-Fihrist*. Al-Matba'a al-Rahmaniyya.
Ibn Khallikan, A. a.-A. (1991). *Wafayat al-Ayan*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
Ibn Manzur, J. A.-D. M. i. M. (1995). *Lisan al-Arab*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
Ibn Mu'tazz, A. (1956). *Tabaqat al-Shu'ara*.
Ibn Qutayba, A. i. M. (2000). *Al-Shi'r wa al-Shu'ara*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
Ibn Salam, M. (1974). *Tabaqat Fuhul al-Shu'ara*.
Rosenthal, F. (1986). *History of Historiography in Islam*. Astan Quds Razavi Publications.
Safari Froushani, N. (2009). A Chapter in the Historiography of Tabaqat. *Islamic History Monthly*(4).
Tayib Baghdadi, A. (1931). *Tarikh Baghdad*.